

НЕКА ОБИЉЕЖЈА НАСЕЉА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Апстракт: У овом раду дата су нека обиљежја насеља Републике Српске, њихове густине, функционалности и улоге коју имају у развоју припадајућег геопростора. Истовремено, извршен је осврт на њихово мјесто и значај у пријератној Босни и Херцеговини, те се указује на процесе даљег могуће развоја и њихов однос са већим центрима у БиХ и ближем окружењу.

Кључне ријечи: насеобинска мрежа, хијерархија и функције насеља, нодус, урбанизација, дерурализација.

Abstract: In this paper presents some characteristic of settlements of the Republic of Srpska, the density, the functions and its contribute to the development of the geographical space. At the same time it is possible to take a look at the population link system before the civil war in BiH, and by this one, at the possible development and relations with the big centres in BiH.

Key words: population link sistem, functional system, strategic centre, urbanisation, deruralisation

УВОД

У оквиру цјелокупних геополитичких односа на Балкану, простор БиХ имао је значајно мјесто у политичким плановима свог ужег и ширег окружења кроз дужи историјски период, што му је давало велик значај који је надрастао степен општег привредног, друштвеног и културног развоја. Дуга турска владавина оставила је посљедице на привредну валоризацију простора, развој насеобинске мреже и начин живота становништва, свдећи га на рурални простор у коме је аграрна производња примарног значаја, и ријетку мрежу касаба и мањих градова са ситном занатском производњом и трговином.

Кратка Аустроугарска владавина оставила је знатних трагова у промјени валоризације простора, природних богатстава, промјена у аграрној производњи и мрежи насеља у смислу цјелокупног привредног и друштвеног буђења које је до пуног изражаја дошло послје Другог свјетског рата, кад је БиХ доживјела нагли друштвени и привредни развој.

Распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и СР Босна и Херцеговина је доживјела подјелу по вјерско - националној основи из које је произашла подјела на двије територијалне цјелине: Република Српска и

---

* Мр Мира Живковић - Мандић, виши асистент, Природно-математички факултет Бања Лука

Федерација Босна и Херцеговина. Ова подјела имала је, између осталог, за посљедицу разбијање јединственог привредног сисетма и насеобинске мреже на исцјепкану, сировински и производно неуезану привреду, саобраћајно непотпуно повезану и хијерархијски изломљену мрежу насеља, што је уз друге посљедице рата, материјалну штету, губитке у становништву и преразмјештај дијела становништва, оставило негативне посљедице на цјелокупан економски и друштвени развој. Поремећена привредна и демографска структура, нарушена хијерархијска мрежа насеља, губитак сировина, тржишта, пословних веза и капитала захтијевају реорганизацију у циљу увезивања у нове насеобинске и производне системе.

НАСЕОБИНСКА МРЕЖА

Република Српска је 1996. г. имала 1 391 000 становника са просјечном густином насељености 56 становника на км² (6). Ово становништво насељава око 2 600 насеља, од којих 45 има статус града (5). Жаришта економског и друштвеног развоја на било којем геопростору су урбана средишта, чија је мрежа у РС ријетка, неравномјерно размјештена, а утицај постојећих нодуса на околину недовољан за снажнији привредни развој, с обзиром на то да осим Бања Луке, нодуса број један са преко 200 000 становника, нема насеља које величином прелазе 100 000 становника. Само три града су на попису 1991. г. имала преко 30 000 становника (Бијељина, Приједор и Брчко дистрикт БиХ), и ни до сада нису достигла величину од 50 000 становника, што довољно говори о малој концентрацији становништва, функција и економске моћи. Већина градских насеља има мању потицајну снагу на околину него што су имала прије рата 1992 - 1995. године, иако су њихов значај и улога у функционално - услужном смислу у ужем окружењу порасли у недостатку јачих центара, али је њихова привредна моћ због протеклог рата ослабила, па немају снаге да утичу на трансформацију околине. Изузимање Брчког из територијално - административних оквира и надлежности РС и проглашењем дистриктом 1999. године, не само да слаби насеобинску мрежу, већ може имати далекосежне политичке посљедице. Општина Брчко је смјештена у једном од уских грла РС и представља једину директну територијалну везу између западног и источног дијела РС, па њено проглашење дистриктом (први покушај унитаризације БиХ) територијално цијепа РС на два дијела, отежавајући саобраћајне и економске везе између регија и оставља је без једног од најзначајнијих урбаних и привредних центара.

Најбржи демографски и територијални раст у РС посљедњих десет година доживјела је Бања Лука, што је посљедица збивања у рату, пораста њене хијерархијске моћи у функционалном смислу као новоименованог политичко-административног и управног центра, директне неизложености ратним дејствима, његове величине, привредне моћи и бројних услужних дјелатности у односу на остала насеља која су у границама РС. То је утицало да град повећа број становника са 143 000 колико је имао 1991. г. (7) на 217 000 становника 1997. г. (1) као (из наведених разлога) најпривлачнији нодус за избјегло становништво и становништво околине. Застојем у развоју индустрије град је изгубио на производној функцији, што му је смањило економску моћ, али као управни и услужни центар, те средиште политичке и финансијске моћи Бања

Лука је прерасла границе своје макрорегије и највећи је и најзначајнији нодус РС, те као таква постаје пол развоја с великим значајем у даљем развоју овог простора. На повољном географском и саобраћајном положају, могућности њеног развоја, с обзиром на положај, привредне и демографске потенцијале нису биле довољно искориштене, већ је била спутавана потенцираним развојем нодуса ширег окружења (Сарајева, Бихаћа, Тузле).

Сарајево је једини простор БиХ гдје међуентитетска граница пролази урбаним подручјем дијелећи некад полумилионски град на Сарајево (ФБиХ) и Српско Сарајево (РС), данас заједница седам општина (Српско Ново Сарајево, Пале, Соколац, Српска Илица, Српски Стари Град, Рогатица и Трново), одвајајући изграђени урбани простор града са око 400 000 становника, изузетно јаке функционалне и економске моћи од дјелимично урбанизованог простора Српског Сарајева које насељава око 87 000 становника, од којих половину чини избјегло становништво. Српско Сарајево је у почетку грађанског рата имало улогу главног политичко-административног центра РС у вријеме кад је обухватало још неке дијелове Сарајева, изгубљене Дејтонским споразумом. Преношење наведених функција у Бању Луку било је логично и оправдано с обзиром на географски положај, величину и развијеност функција, чиме значај Српског Сарајева у политичком смислу не треба умањивати, с обзиром на то да се управо на његовом простору води неравноправна борба за очување ентитетске самосталности, па је развијање различитих функција (образовних, здравствених, трговачких, производних и других) врло значајно као један од покушаја дјелимичном функционалном парирању "цину" у сусједству. Општине Српско Сарајево су прије рата гравитирале Сарајеву и налазиле се у зони његовог функционалног утицаја. Подјелом у грађанском рату РС је припала источна периферна зона чији је опстанак у функционалном смислу угрожен, посебно ако међународна заједница настави инсистирати на унитаризацији, чиме би Српско Сарајево са функцијама нижег хијерархијског ранга морало за задовољење основних животних потреба користити услуге Сарајева (у области образовања, здравства, судства, трговине, информација, запослења и др.). Ово изискује потребу развијања, како Српског Сарајева, тако и других насеља која су у близини јачег привредног центра са вишим степеном функционалности у ФБиХ, у чијој су утицајној зони били до почетка грађанског рата, да се спријечи њихова нова зависност од тих центара. Треба имати на уму да ће потези међународне политике на овим просторима ићи ка циљу све већ унитаризације БиХ и да се у тим околностима не смије дозволити да РС дође у положај периферије и аграрно-индустријске сировинске основе урбаним центрима из другог ентитета, што би њену привреду, па и сам политички положај, додатно ослабило. Исто тако не смије се дозволити да урбана насеља дођу у положај нижег ранга у односу на градове сусједства.

Република Српска је простор првенствено малих и насеља средње величине која треба развијати да би се спријечило одливање радне снаге према највећим насељима РС, што доводи до све израженије поларизације развоја, при чему Бања Лука има изразиту надмоћ над осталим градовима у величини, броју функција и привредном значењу. Изглед државне територије, која нема велику дубину простора, и проблем квалитетног саобраћајног и инфраструктурног повезивања РС додатно отежава уједначен привредни

развој и повезивање појединих дијелова у јединствену функционално-насеобинску мрежу, а тиме и у јединствен друштвено-производни систем. Ово додатно утиче на демографско пражњење рубних дијелова и слаба привредна улагања у рубне просторе, што је потребно спријечити, између осталог, и због демографског пражњења граничних простора и слабљења одбрамбене моћи у условима евентуалних нових сукоба.

Гравитационе зоне градова су мале и дјелимично изоловане због неправилног изгледа територије, што отежава повезивање производних центара у јединствен систем, као и због своје-времене оријентације на насеља која су сада у границама ФБиХ са којим су претходно имали боље природне и саобраћајне везе. Неки од примјера су Мркоњић Град чије су функционалне везе као и кретање становништва били јачи са Јајцем, него Бањом Луком (фактор близине), Зворника са Тузлом, насеља источне Босне са Сарајевом, Херцеговине са Мостаром. Осим Бање Луке и дјелимично Приједора ниједно значајније урбано средиште нема дубину гравитационе зоне већу од 30 км мјерену концентричним круговима од средишта.

С обзиром на то да је у протеклом грађанском рату на простору претходне БиХ срушено 686 српских села, из 1 214 села (4; 104) су Срби протјерани (највише из западне Крајине), не би се смјело дозволити и демографско пражњење дијелова територија РС, што изискује хитно планско улагање у развој пограничних насеља и преразмјештај оног дијела избјеглицке популације која би привредно била кориснија на тим просторима, (нпр. руралног становништва избјеглог у урбане средине). Посебну пажњу требало би посветити развоју пограничних општина чији су центри остали у ФБиХ, а рубни претежно рурално-аграрни простор у РС (нпр. Српски Сански Мост, Српски Петровац, Српско Ново Сарајево, Осмаци, Шековићи). Функционална сарадња и ослањање на насеља ентитетског сусједства су неизбјежна, јер су се својевремено насеља развијала у оквиру јединственог и организованог система насеља који се грађанским ратом распао. Обнављање веза је неизбјежно због скучености простора, боље инфраструктурне повезаности, транзитности, привредне сарадње, али се мора избјећи функционална овисност.

У нодално - функционалном смислу претходна БиХ дијељена је на четири макрорегије; сарајевску, бањалучку, тузланску и мостарску. Од свих макрорегионалних центара (Сарајево, Бања Лука, Тузла и Мостар) и регионалих (Зеница, Добој, Бихаћ, Приједор и Брчко) у границама РС су само Бања Лука, Добој и Приједор. Величина насеља урбане мреже РС указује на недостатак већих градова као жаришта развоја.

Република Српска је у територијално-административном погледу подијељена на 63 општине, а од 63 општинска центра 45 има статус градских насеља, а само 17 од њих је веће од 10 000 становника. Ако се ставе у однос површина РС и укупан број градских насеља, онда на свако градско насеље долази 544,2 км² површине, а на свако насеље веће од 10 000 становника површина од 1 472 км². Ако се овим насељима додају и сеоска, онда се на сваких 9,2 км² површине налази једно насеље. Постоје велике регионалне разлике у густини насеобинске мреже. РС има неколико уских грла која отежавају повезивање већих просторних цјелина (примјер између добојско-бијељинске регије и србињско-требињске, и издвајањем Брчког потпуно одвајање бањалучке регије од осталих).

Узимајући у обзир величину насеља и њихову функционалност може се извршити условна подјела:

Прилог бр. 1
Величина насеља и њихов статус

Макрорегионални центар	- Бања Лука
Регионални центри	- Приједор, Добој, Бијељина, Српско Сарајево, Зворник, Србиње, Требиње
Субрегионални центри	- Градишка, Вишеград и Мркоњић Град
Број становника	Град
- преко 200 000	Бања Лука
- 30 - 50 000	Бијељина, Приједор
- 20 - 30 000	Добој, Требиње
- 10 - 20 000	Градишка, Дервента, Зворник, Србиње, Нови Град и Козарска Дубица
- 5 - 10 000	Мркоњић Град, Вишеград, Невесиње, Рогатица

Рангирање градова по величини извршено је на основу броја становника по попису из 1991. г. и стања регистрованог од стране Републичког завода за статистику РС за 1997. г. Из наведеног се види врло изражена примарност Бање Луке, која није само двоструко већа од следећег града по величини, већ више од четири пута. Статус насеља одређен је на основу функције и значаја насеља за своју околину, а не на основу броја становника.

Дио наведених насеља су истовремено центри пограничних општина. Чињеница да су границе РС вечћим дијелом баријерне, а мање контактне и повезујуће, с обзиром на окружење и догађања од 1991 - 1995. године, контактност је постојала само на граници са Савезном Републиком Југославијом, мада ни ту није била константна. Ове чињенице отежавају кретање људи, робе капитала и информација, а тиме и развој пограничних насеља. Колико контактност и затвореност имају одраза на привредни развој видљиво је на примјерима Градишке и Новог Града који су прошли обје фазе.

Граница РС дуга је 2000 км, а од тога 1 100 км је међуентитетска граница што довољно указује на проблеме рјешавања граничног повезивања и отварања граница у сврху обостране и равноправне сарадње. У специфичном положају налазе се такозвана кореспондентна насеља, односно насеља која су се развила у специфичним друштвено-економским односима као гранична насеља једна насупрот других. У оквиру претходне Југославије, ова насеља су се функционално допуњавала и живјела у специфичној симбиози у којој су се њихови утицаји испреплитали, а прекидом привредних и других веза она су остала без дијела своје гравитационе и утицајне сфере, што има негативне посљедице по њихов општи развој. Примјер таквих насеља су: Градишка - Стара Градишка, Српски Брод - Брод, Козарска Дубица - Хрватска Дубица,

Српска Костајница - Хрватска Костајница, Нови Град - Двор на Уни, Зворник - Мали Зворник, од којих само посљедњи нема прекида у односима са својим кореспондентним насељем. Проблем обнове веза између ових насеља је уједно и проблем развоја пограничних насеља и региона.

РЕГИОНАЛНИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА И ПРОБЛЕМ РАЗВОЈА СЕОСКИХ НАСЕЉА

Више од половине становништва РС живи у насељима сеоског типа, што је знатно више од удјела пољопривредног становништва у укупном који је 1996. г. износио 14,5%. Диференцијација сеоских насеља одвија се под утицајем индустријализације и дерурализације од 60-их година и све је израженија у смислу трансформације физиономије и функционалности сеоских насеља у прелазна или насеља мјешовитог типа, као и промјена у структури активности становништва. Ови процеси нису јаче захватили рурални простор који је дислоциран од значајнијих саобраћајних комуникација и већих урбаних средишта, што за посљедицу има стагнацију и депопулацију у дијелу аграрног и руралног простора. Посљедњим ратом дио животног простора уз границу је девастиран, чиме је увећан број насеља у стагнацији. Разлике у густини насељености појединих регија врло су изражене. У пријератној БиХ највећа концентрација становништва, са преко 100 становника на км² била је, изван српског етничког простора, на простору утицајних сфера Кладуше, Цазина, Добоја, Брчког, Тузле, Зенице, Сарајева и Сребренице уз Дрину, а најмања до 25 становника на км² на потезу од Босанског Петровца до Мостара и од Хан Пијеска до хрватске границе према Јадрану. Рат је довео до нове валоризације геопростора која се не заснива само на природној основи, већ и на локалом геостратешком положају. У границама РС најгушће је насељена добојско-бијељинска регија са просјечном густином насељености од 88 становника на км². Од 420 000 становника 1996. г. једну трећину су чиниле избјеглице. Бањалучка регија има густину насељености од 74 становника на км², најбројнијег је становништва, просторно највећа и привредно најразвијенија, а од 630 000 становника једну четвртину чини избјегло становништво. Сарајевско-зворничку регију насељава 230 000 становника са 40% удјела избјеглог становништва у укупном, густине насељености 44 становника по км². Ова регија има низак степен урбанизације, а концентрација становништва и насеља је у котлинама и долинама, док је планински простор ријетко насељен, или ненасељен. Овдје нема великих градских насеља, а најзначајнија су Српско Сарајево, Зворник, Пале, Високо. Најрјеђе је насељена требињско-србињска регија, 20 становника на км² са укупно 120 000 становника, од чега готово једну четвртину чини избјегло становништво. Иако нема великих урбаних насеља, највеће је Требиње са 20 000 становника, ово је регија са највећим удјелом становништва у насељима градског типа (око 45%). Неравнојеран размјештај становништва видљив је из податка да је на простору шест општина: Бања Лука, Приједор, Добој, Градишка, Прњавор и Теслић живјело 1997. г. преко 500 000 становника, или 35% (1).

Постоје велике разлике међу општинама у површини И броју становника, на једној страни велике (Бања Лука, Приједор), а на другој страни мале општине (Милићи, Пелагићево), као и велика несразмјерност у великој

површини неких општина и малом броју становника које их насељава (примјер требињско-србињске регије). Нека насеља су постала општинска средишта из политичких и организационих разлога (примјер Вукосавље, Милићи) и добила функције које превазилазе функције и значај које су претходно имала, а неке су општине новоформиране са знатно промијењеним границама у односу на пријератне и с другом насеобинском мрежом. Њихово претходно општинско средиште сада је у границама ФБиХ, а у РС остао је мање урбанизован и претежно аграрно-рурални простор пр. Српско Сарајево, некад периферија Сарајева, а данас центар цијеле регије, а једно вријеме и РС. Сличан је примјер општина Српски Мостар, Српски Дрвар, Српски Сански Мост који носе имена градова који нису у границама српског ентитета. Новоформирана средишта функцијама која су добила имају шансу за развој, али саме управне функције нису довољне за привредно јачање- иако имају одговарајуће привредне потенцијале, немају и економску основу. Њих обично прате и други проблеми: велика удаљеност од значајнијих центара, слаба саобраћајна повезаност, па су ова дислоцирана насеља најчешће депопулацијска или стагнирајућа јер нове управне функције нису довољне за развој насеља и околног простора, за што је неопходна индустрија или нека друга профитабилна грана привреде која би покренула привредни развој. Нека од ових насеља налазе се на средини између два већа центра од којих је један у ФБиХ, а други у РС па остају готово слијепо цријево према граници (примјер Бронзани Мајдан, на споредном путу између Бање Луке и Санског Моста).

Развој мреже насеља у РС подразумева развој међусобно функционално и просторно повезане мреже градских насеља, као и развој руралних насеља у смислу увођења неких урбаних садржаја (инфраструктура, услужне функције, ситна производња) и квалитетнијег саобраћајног повезивања са другим центрима своје околине. Проблем развоја села (привредног и демографског) један је од пробелма опоравка привреде и насеља РС. У условима недостатка капитала за улагања у покретање ратом смањене индустријске производње, требало би више улагати у аграр, као у један од основних капацитета. То би оставило више позитивних посљедица у економском опоравку рурално-аграрних простора. Државним гаранцијама о сигурном откупу пољопривредних производа и стављањем домаће пољопривредне производње под заштиту у односу на стране пољопривредне производе за којима нема потребе а све су присутнији на тржишту РС. Пољопривредна производња може покренути више прерађивачких индустрија, чиме би се постигла вишеструка корист, од задржавања дијела становништва на селу, што би успорило процес депопулације сеоских насеља, до запошљавања дијела становништва у прерађивачким индустријама чији би производи могли наћи тржиште у најближем окружењу. Свака држава штити домаћи производњу, што је у РС изостало и изазива нове негативне посљедице по аграрну производњу и развој села уопште, а тиме и за њих везане индустрије. Оживљавање индустријске производње, с обзиром на недостатак капитала и проблем изласка на страну тржиште, могло би почети од лакших индустрија која не траже већа улагања средстава, за које постоје сировине, стручни кадар и тржиште.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду изнесена су само нека разматрања и назнаке дијела проблема у развоју насеља насталих разбијањем територија СФРЈ и СР БиХ, као јединственог насеобинског и привредног система.

Будући развој насеља у смислу раста урбаних насеља и развоја производних и услужних функција, у складу са величином територије и потребама становништва и привреде те уравнотежена демографска кретања из мањих насеља према већим, која би требала бити одраз степена општег развоја и потреба, а не имати облик стихијских кретања из рурално-аграрних средина према урбаним, од којих дио није изазван реалном потребом ни на једној ни на другој страни, овисиће у будућности од више чинилаца а један од значајнијих је свакако, политички статус РС. Резултати и начин провођења приватизације битно ће утицати на оправак привреде, посебно индустријске производње а самим тим и на привлачну моћ појединих градских центара и њихов одраз на околину.

Рјешавање коначног статуса избјеглих и протјераних лица одразиће се на демографску структуру и капацитете појединих насеља и ширих области, од којих су неке (пограничне и планинске дјелимично демографски празне и привредно неискориштене.

Бања Лука ће сигурно и даље имати најзначајнију улогу као водећи привредни, културни и управни центар и подизаће степен урбаности у зони свог утицаја који је и сада висок, те ширити урбану регију према сјеверу, дуж најфреквентније саобраћајнице РС. Остала насеља градског типа вјероватно неће знатније увећавати број становника, што је разумљиво с обзиром на то да се иселавање становништва околине према локалним центрима околине, праћено промјенама у активности становништва, углавном завршило, а такав даљи тренд био би непожељан јер би довео до демографског пражњења аграрног простора. Природни прираштај у цијелој РС је низак и зато се не може очекивати знатнији пораст броја становника. Изградња инфраструктурних садржаја (примарних и секундарних) је од виталног значаја за развој насеља у смислу подизања квалитета живота и задовољавања основних потреба становништва (образовање, здравство, снабдијевање, комуникацијске везе и др.) чиме се утиче на задржавање становништва на датом простору.

У циљу задржавања становништва у мање развијеним и просперитетним регијама (требињско-србињска) потребно је развијати сваку функцију која може утицати на спречавање емиграционих кретања и максимално кориштење природних капацитета који нису занемарљиви. Развој пограничних насеља и области намеће се као неопходан уколико се жели избјећи економска зависност о окружењу, и геополитички је значајан као једна од мјера очувања територија. Привредно повезивање са окружењем је неизбјежно и може бити обострано корисно ако се проведе на основама реалних потреба и на принципу равноправне сарадње.

SUMMARY

SOME CHARACTERISTIC OF SETTLEMENTS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

The Republic of Srpska, which area is 25.035 km² has received 1.391,000 people in 1997, who have settled down in 2.600 centres, 46 of which have been given the status of town.

Before the civil war 1992-1995 every centre was linked to the others and together they formed a strong link system for the population and the production in general. One of the consequences of the division of BiH is the failure of the centres link system and the complete disorder of the territorial relations in RS especially for the location of its territory. Small centres have replaced the big ones, but they don't have the same functions and can't take part to the development of the environment. The war has caused several migrations from the countryside to the town, so that now the countryside has been deserted. The most important strategic, administrative, cultural and economic centre of RS is Banja Luka with 200.000 people.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Демографска статистика, бр. 1, Статистички билтен, Бања Лука, 1999. г., РС, Републички завод за статистику
2. Мирко Грчић, Нове функције граница РС у условима регионалне интеграције и пограничне сарадње, Република Српска у Дејтонским границама, Зборник радова, Географско друштво РС, Бања Лука, 1998. године.
3. Милош Д. Мишковић, Карта размјештаја становништва БиХ, Географски институт, Природно-математички факултет, Сарајево, 1976. године
4. Стево Пашалић, РС - антропогеографска деструкција 1992-1995. Република Српска у Дејтонским границама, Зборник радова, Географско друштво РС, Бања Лука, 1998. године,
5. Просторни план Републике Српске, група аутора, Бања Лука, 1995. године
6. Ресурси Републике Српске, група аутора, Бања Лука, 1995. године
7. Становништво БиХ - Народности састав по насељима, Загреб, 1995. г., Државни завод за статистику